

УДК 347.113:340.131(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.8>

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В КОНТЕКСТІ ООНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Міловська Надія Василівна,

доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача відділу дослідження проблем взаємодії держави
та громадянського суспільства
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України

У статті досліджено сутність, значення та зміст принципу правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства України, а також визначено засоби її досягнення.

Встановлено, що в умовах суттєвої суперечливості правової бази, невизначеності та дублювання норм права під загрозою опиняються такі фактори, як стабільність правового статусу учасників цивільних відносин, зрозумілість їх прав та обов'язків, свобода дій. Це зумовлює необхідність приведення норм цивільного законодавства у відповідність з вимогами правової визначеності. Обґрунтовано, що такими вимогами, які спрямовані на гарантування стабільності законодавства, ефективне врегулювання правових відносин, є: вимоги до змісту нормативно-правових актів, що полягають у визначеності, доступності, несуперечливості нормативно-правових актів, а також чітко визначають межі дискреційних повноважень; вимоги до процедури прийняття нормативно-правових актів, що полягають у доведенні їх до відома населення, стабільності та своєчасності оновлення таких актів.

Встановлено, що Концепція рекодифікації Цивільного кодексу України, що покликана привести його у відповідність з сучасними потребами, світовими та європейськими реаліями, закласти фундамент для ефективного правового регулювання майбутніх тенденцій розвитку приватноправових суспільних відносин, вміщує низку важливих змін до Цивільного кодексу України, однією із яких, безсумнівно, є необхідність скасування Господарського кодексу України.

Акцентовано увагу на важливості правозастосовної практики як чинника правової визначеності положень цивільного законодавства у процесі його модернізації, що суттєво впливає на праворозуміння змісту цивільно-правової норми, дозволяє виявити прогалини в окремих статтях, неточності, неясності у формулюваннях. Зроблено висновок, що важливим дороговказом дотримання принципу правової визначеності в процесі оновлення цивільного законодавства України має стати дотримання прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що сприятиме розбудові розвиненого громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: принцип правової визначеності, верховенство права, правотворча діяльність, рекодифікація, оновлення цивільного законодавства.

Milovska Nadiia. The Principle of legal certainty in the context of updating the civil legislation of Ukraine

In the article the essence, meaning and content of the principle of legal certainty in the context of updating the civil legislation of Ukraine are researched, and also the means to achieve it is identified.

It is established that in the conditions of a significant inconsistency of the legal framework, uncertainty and duplication of legal norms, the stability of the legal status of participants in civil relations, the clarity of their rights and obligations, freedom of action becomes threatened, which leads to the need to bring the norms of civil legislation to the requirements of legal certainty. It is substantiated that such requirements, which are aimed at guaranteeing the stability of legislation, the effective regulation of legal relations, are: requirements for the content of regulatory legal acts, which are certainty, accessibility, consistency of regulatory legal acts, and also clearly define the limits of discretionary powers; requirements for the procedure for the adoption of regulatory

legal acts, consisting in bringing them to the attention of the population, stability and timeliness of updating regulatory legal acts.

It is established that the Concept of recodification of the Civil Code of Ukraine, designed to bring it into line with modern needs, world and European realities, and lay the foundation for effective legal regulation of future trends in the development of private law relations, contains a number of important changes in the Civil Code of Ukraine, one of which, that there is no doubt that there is a need to abolish the Economic Code of Ukraine.

Attention is focused on the importance of law enforcement practice as a factor in the legal certainty of the provisions of civil law in the process of its modernization, which has a significant impact on the legal understanding of the content of the civil law norm, makes it possible to identify gaps in some articles, inaccuracies, ambiguities in the wording. It is concluded that an important indicator of compliance with the principle of legal certainty in the process of updating the civil legislation of Ukraine should be the observance of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities, which in turn will contribute to the development of civil society in Ukraine.

Key words: *principle of legal certainty, rule of law, law-making activity, recodification, updating of civil legislation.*

Сучасна тенденція до уніфікації та гармонізації приватноправового регулювання, формування оптимальних правових норм для багатьох сфер приватноправових відносин і їх втілення у численних міжнародних документах з уніфікації приватного права слугує сьогодні вагомим чинником модернізації цивільного законодавства України. Так, моделі оптимальної регламентації приватноправових відносин пропонуються у директивах і регламентах ЄС, інших актах, зокрема й у таких міжнародних документах, як: Принципи міжнародних комерційних контрактів УНІДРУА (Принципи UNIDROIT) (у редакції 2016 року), Принципи європейського контрактного права (Принципи Ландо, PECL – Principles of European Contract Law), Принципи визначення та модельні правила Європейського приватного права (проект загальної системи координат 2009 року) (DCFR – Draft Common Frame of Reference, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law) тощо [1, с. 27], які мають однакові уніфікаційні цілі, принципи, формулювання правил та повинні стати найсуттєвішим джерелом у процесі рекодифікації Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Рекодифікація ЦК України передбачає його системне оновлення з урахуванням законодавчого досвіду європейських країн у цій сфері [2, с. 10] та впливає із логіки подальшої трансформації суспільних відносин, зокрема формування реальної й ефективної ринкової економіки та євроінтеграційної спрямованості всіх

компонентів суспільства [3, с. 5]. Одним з важливих завдань при цьому є приведення норм цивільного законодавства у відповідність з вимогами правової визначеності. Щоб таке законодавство відповідало вимогам якості, його положення мають містити чіткі та однозначні формулювання, бути розумно передбачуваними. У протилежному разі з огляду на принцип верховенства права та відповідні стандарти Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) вони не можуть бути застосовані у конкретному випадку. Особливо це стосується ЦК України як основного акта цивільного законодавства України, в якому закріплені важливі засадничі правила регулювання цивільних відносин.

В умовах суттєвої суперечливості правової бази, невизначеності та дублювання норм права під загрозою опиняються такі фактори, як стабільність правового статусу учасників цивільних відносин, зрозумілість їх прав та обов'язків, свобода дій. Це зумовлює необхідність загальнотеоретичного комплексного аналізу принципу правової визначеності вимог, які складають його зміст, у процесі як правотворчої діяльності в цілому, так і під час оновлення цивільного законодавства зокрема.

Філософсько-правові та цивільно-правові аспекти принципу правової визначеності як складової частини верховенства права слугували предметом дослідження С. Алексєєва, Т. Багрія, О. Бандури, М. Братасюк, Ф. Гаєка, С. Головатого, О. Грищук, А. Довгерта, Л. Заморської, М. Козюбри, М. Костицького, В. Кравця, Н. Кузнецової,

С. Максимова, Ю. Мірошниченка, У. Олійник, О. Павлишина, С. Погребняка, П. Рабиновича, А. Романової, М. Савчина, В. Селіванова, О. Скрипнюка, Р. Стефанчука, М. Цимбалюка, Ю. Шемшученка та інших науковців, у працях яких доведено, що відповідність правових норм принципам права є передумовою втілення верховенства права в суспільстві, забезпечення ефективності права як соціального регулятора та форми буття загальнолюдських цінностей. Водночас з урахуванням процесу рекодифікації ЦК України подальшого наукового вивчення потребує питання сутності та значення принципу правової визначеності.

Метою статті є визначення поняття та змісту принципу правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства України, а також засобів її досягнення.

Нормативно-правові акти є вагомим засобом для врегулювання суспільних відносин, вирішення завдань та реалізації функцій держави, тому важливо, щоб їх зміст відповідав принципу правової визначеності (англ. *legal certainty*), який є основою для їх однакового застосування, що робить суспільні відносини стабільними. Від рівня правової визначеності залежить і рівень правової безпеки в державі, адже нечіткість, двозначність, суперечливість норм права призводить до зниження ефективності правового регулювання [4, с. 177].

У національній правовій доктрині принцип правової визначеності розглядається як елемент верховенства права. Таку позицію можна простежити у роботах С.П. Погребняка [5, с. 23], А.М. Приймака [6, с. 53], Р.В. Марчука [7, с. 85] та інших науковців. У Доповіді щодо верховенства права Венеційської Комісії також ідеться про те, що однією зі складових частин верховенства права є правова визначеність, яка вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість ситуацій, що виникають (п. 41, 46 Доповіді) [8].

Принцип правової визначеності являє собою сукупність вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного пра-

вового становища індивіда шляхом вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування [6, с. 54]. При цьому основною вимогою до визначеності законодавства є чітке формулювання правової норми.

Як чіткість та однозначність норм права розуміють визначеність М.В. Савчин і Р.В. Марчук, підкреслюючи, що норми права можуть бути критерієм оцінки, засобом контролю поведінки суб'єктів лише в тому випадку, якщо вони являють собою чіткі, досить певні й однозначні формули належного чи можливого поведіння. Невизначеність і неоднозначність, нечіткість і аморфність норм права позбавляють їх властивості бути регулятором поведінки [7, с. 84]. А.М. Приймак додає до особливостей визначеності норм права їх офіційну легалізацію в певних джерелах [6, с. 54]. Однак все ж найширше трактування принцип правової визначеності набув у практиці ЄСПЛ, який неодноразово наголошував на важливості забезпечення правової визначеності та вказував, що принцип правової визначеності невід'ємно властивий Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [9, с. 4].

У цьому контексті доречно вказати на важливі стандарти ЄСПЛ: 1) принцип правової визначеності є одним з фундаментальних аспектів верховенства права [10]; 2) чинні положення внутрішнього законодавства мають бути достатньо доступними, точними, чіткими та передбачуваними у практичному застосуванні [11, п. 109]; 3) рівень точності, що потребується від внутрішнього законодавства, яке в жодному разі не може передбачити всіх можливих варіантів, значною мірою залежить від змісту розглянутого нормативного документа, сфери, яку він покликаний охопити, а також від кількості та статусу тих, на кого він розрахований [12]; 4) жодна норма не може вважатися законною, якщо вона не сформульована з точністю, достатньою для того, щоб дати змогу особі визначити свою поведінку: вона має бути спроможною передбачити наслідки, до яких може призвести певна дія [13, п. 109; 12, п. 39]; 5) у національному праві мають існувати засоби правового захисту від свавільного втручання

з боку державних органів у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, тобто мають бути передбачені адекватні та ефективні механізми й гарантії проти зловживань [14, п. 56]. Безумовно, щоб чинне цивільне законодавство відповідало вимогам, що сумісні з принципами верховенства права та правової визначеності, воно має відповідати наведеним стандартам ЄСПЛ.

Основу принципу правової визначеності утворює концепція передбачуваності, відповідно до якої закон має бути прогнозований щодо наслідків його застосування: норми закону повинні формулюватися з достатньою чіткістю, повнотою, транспарентністю та зрозумілістю для того, щоб особа мала змогу спланувати варіанти своєї поведінки, усвідомлюючи при цьому її правові наслідки. Важливим проявом правової визначеності в контексті передбачуваності (прогнозованості) правових норм у практиці Конституційного Суду України є Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017 та від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018.

Принцип правової визначеності передбачає дотримання низки вимог, які доцільно розглядати в аспекті правотворчої діяльності, адже процес правотворчості доволі складний, а його якість залежить не лише від неухильного дотримання правил, що регламентують зазначений процес (технічна сторона правотворчості), а й від чинників, які впливають на змістове наповнення норми. Такими вимогами є: вимоги до змісту нормативно-правових актів, що полягають у визначеності, доступності, несуперечливості нормативно-правових актів, а також чітко визначають межі дискреційних повноважень; вимоги до процедури прийняття нормативно-правових актів, що полягають у доведенні їх до відома населення, стабільності та своєчасності оновлення нормативно-правових актів тощо. Такі вимоги спрямовані на гарантування стабільності законодавства, ефективне врегулювання правових відносин на основі визначеності прав та обов'язків [9, с. 57].

У даному контексті важливо зазначити, що у ст. 3 проекту закону України «Про правотворчу діяльність» [15],

який спрямований на визначення засад та порядку здійснення правотворчої діяльності в Україні, передбачено, що одним із принципів правотворчої діяльності є принцип правової визначеності, відповідно до якого норми права, викладені у нормативно-правових актах, мають бути чіткими та достатньо зрозумілими, не припускати різного тлумачення, бути забезпечені механізмами їх реалізації, а також забезпечувати суб'єктам правовідносин можливість передбачати правові наслідки реалізації норм права.

Правові норми повинні достатньо точно й виразно окреслювати життєві ситуації та давати формулу поведінки учасників правовідносин, що дозволяє забезпечити належну організованість суспільних відносин, чіткість і конкретність прав та обов'язків їх учасників [5, с. 12]. Невизначеність змісту правових норм допускає можливість необмеженого розсуду в процесі реалізації права, що неминуче проковує виникнення розбіжностей, суперечливих інтерпретацій, суперечок, правових конфліктів [16, с. 588]. Водночас досягнення абсолютної правової визначеності та її фіксація у правових актах є недосяжними і навіть небажаними, адже право має змінюватися, розвиватися разом із суспільними відносинами. Тобто нормативно-правовий акт має бути чітким та однозначним у межах, які є можливими у суспільних відносинах, що постійно змінюються [17, с. 481]. При цьому використання в законі оцінних понять забезпечує динамізм права, його пристосування до змінюваних суспільних відносин.

Важливою вимогою правової визначеності є доступність норм права, що пов'язується з простотою та ясністю їх викладення та зрозумілістю для суб'єктів права. Така доступність є орієнтиром правової поведінки та її наслідків. При цьому ясність правової норми пов'язана з її точністю та однозначністю, а простота – із застосуванням простих і зрозумілих, загальновідомих і загальноприйнятих слів і термінів [9, с. 28].

Вимогою, що впливає з принципу правової визначеності, є також несуперечливість (однозначність) нормативно-правових актів, тобто відсутність колізій, здатних дезорієнтувати суб'єкта у масиві

законодавства. Суперечність нормативно-правових актів негативно впливає на правову визначеність, ускладнює процес правозастосування [18, с. 19]. Так, досить багато положень ЦК України дублюється в Господарському кодексі України (далі – ГК України), що ускладнює застосування правових норм, їх розуміння та сприйняття. Наявність системних вад, які містяться в ГК України, може стати на заваді європейській інтеграції, а також економічним реформам та стратегічним прагненням України.

Важливою вимогою принципу правової визначеності є стабільність законодавства, що зумовлює ефективність правового регулювання. Водночас не можна говорити про абсолютну стабільність закону, адже суспільні відносини змінюються, а законодавство має вдосконалюватися відповідно до цих змін [19, с. 50]. У зв'язку з цим важливим є своєчасне оновлення законодавства, яке стабілізує норми права й усуває їх дублювання. Для України важливість своєчасного оновлення законодавства зумовлюється також інтеграційними процесами, які породжують зміни в різних сферах законодавства. Так, Концепція рекодифікації Цивільного кодексу України [3] вміщує низку важливих змін до нього, однією із яких є необхідність скасування ГК України, адже регулювання відносин, що виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності, має здійснюватися в межах ЦК України. Що стосується інших важливих змін, які також не викликають заперечень, то варто сказати про необхідність більш детальної регламентації особистих немайнових прав, врегулювання відносин у сфері інформаційних технологій тощо.

Рекодифікація ЦК України покликана привести його у відповідність з сучасними потребами, світовими та європейськими реаліями та закласти фундамент для ефективного правового регулювання майбутніх тенденцій розвитку приватноправових суспільних відносин. Так, у § 1.3 Концепції рекодифікації Цивільного кодексу України [3] пропонується розширити перелік засад цивільного законодавства. Зокрема, принцип свободи договору має трансформуватися в принцип свободи правочину. Також велике значення сьогодні має пере-

осмислення підходів до форми правочину. Актуальності це питання набуває й через поширення практики вчинення електронних правочинів і необхідність спрощення самої процедури укладення договору через нестачу часу, недоцільність використання письмової форми договорів для контрагентів, що мають багаторічну ефективну ділову практику. Положення оновленого ЦК України щодо правочинів повинні забезпечувати повноцінне функціонування відносин у сфері електронної комерції, смартконтрактів, веббанкінгу та враховувати сучасні тренди цифрової економіки. За таких умов обґрунтованим є перегляд загальних підходів до форми правочину, зокрема і щодо визначення кола правочинів, які потрібно вчиняти у письмовій формі, електронній формі (з урахуванням її специфіки і ролі електронного цифрового підпису) та в усній формі (з огляду на технічні досягнення у передачі даних) (§ 1.15 Концепції оновлення Цивільного кодексу України).

Ускладнення економічного обігу і диференціація договірних зобов'язань, поява нових (непоіменованих) договірних конструкцій зумовлює необхідність імплементації до національного законодавства й нових договірних конструкцій, які наразі відсутні у ЦК України, але добре зарекомендували себе в цивільних кодексах інших держав (§ 5.34 Концепції оновлення Цивільного кодексу України). Так, необхідно звернути увагу на договір про надання туристичних послуг, договори про надання медичних, аудиторських, консультаційних, інформаційних, освітніх послуг, договір персонального зберігання біологічних матеріалів у біобанку, брокерський договір тощо. При цьому основним критерієм для включення таких договорів у законодавство України слід вважати їхню розповсюдженість у цивільному законодавстві країн ЄС з огляду на необхідність гармонізації законодавства України з нормами європейського приватного права. Крім цього, з метою дотримання принципу правової визначеності у Концепції оновлення Цивільного кодексу України зазначається про необхідність закріплення у нормах оновленого ЦК України інститутів переддоговірних відносин та переддоговірної відповідальності, що сприятиме

досягненню більшої прогнозованості цивільного обігу.

Безумовно, важливим чинником правової визначеності положень цивільного законодавства у процесі його модернізації має стати й правозастосовна практика, що суттєво впливає на праворозуміння змісту цивільно-правової норми, дозволяє виявити прогалини в окремих статтях, неточності, неясності у формулюваннях тощо. Зважаючи на це, постанови Верховного Суду, у яких містяться правові позиції щодо тлумачення та застосування норм ЦК України, а також чинні постанови пленуму Верховного Суду України слід розглядати як важливе джерело, яке має використовуватися в процесі рекодифікації. Особливе місце в цій царині посідають рішення ЄСПЛ, які в силу ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [20] є обов'язковими для судів України та разом із Конвенцією

про захист прав людини і основоположних свобод [21] в частині, що стосується регламентації приватних відносин, повинні враховуватися під час оновлення ЦК України.

Отже, у світлі сучасних тенденцій модернізації вітчизняного цивільного законодавства, що відкриває перспективи для якісного оновлення правового регулювання цивільних відносин, особливої актуальності набуває дотримання принципу правової визначеності, що сприятиме досягненню мети правового регулювання відповідних відносин, простому й зрозумілому сприйняттю правових норм. При цьому важливим дороговказом для дотримання принципу правової визначеності в процесі оновлення цивільного законодавства України має стати дотримання прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що сприятиме розбудові розвиненого громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Довгерт А.С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41.
2. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів : колективна монографія / О.І. Виговський, Н.Ю. Голубєва, С.Д. Гринько та ін. ; за ред. А.С. Довгерта, Є.О. Харитонова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 674 с.
3. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
4. Rabban O. The fallacy of legal certainty: why vague legal standards may be better for capitalism and liberalism. *Boston University Public Interest Law Journal*. 2010. Vol. 19. № 175. P. 175–191.
5. Погребняк С.П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 41 с.
6. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки»*. Київ, 2010. Т. 103. С. 53–55.
7. Савчин М.В., Марчук Р.В. Основні принципи діяльності Конституційного Суду України по тлумаченню Конституції України. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 83–89.
8. За демократію через право, верховенство права : Доповідь № 512/2009 Європейської Комісії, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, м. Венеція, 25–26 березня 2011 року. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення: 08.02.2022).
9. Панкратова В.О. Принцип правової визначеності: загальнотеоретична характеристика : монографія. Суми, 2016. 185 с.
10. *Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> (дата звернення: 08.02.2022).
11. *Beyeler v. Italy*, no. 33202/96, 5 January 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832> (дата звернення: 08.02.2022).
12. *Gawęda v. Poland*, no. 26229/95, ECHR, 14 March 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60325> (дата звернення: 08.02.2022).

13. Benedik v. Slovenia, no. 62357/14, 24 April 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182455> (дата звернення: 08.02.2022).
14. Amann v. Switzerland, no. 27798/95, ECHR, 4 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58497> (дата звернення: 08.02.2022).
15. Про правотворчу діяльність : проєкт закону України від 25 червня 2021 р. № 5707 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 08.02.2022).
16. Kordela M. The Principle of Legal Certainty as a Fundamental Element of the Formal Concept of the Rule of Law. *Revue du notariat*. 2008. Vol. 110 (2). P. 587–605.
17. Juha Raitio. Rule of Law, Legal Certainty and Efficiency in EU Competition Law. *Rechtstheorie*. 2019. Volume 49. Issue 4. P. 479–495.
18. Андрусів У.Б., Федик С.Є. Елементи принципу юридичної визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 19–25.
19. Popelier Patricia. Five Paradoxes on Legal Certainty and the Lawmaker. *Legisprudence*. 2008. Vol. 2 (1). P. 47–66.
20. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 07 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 08.02.2022).